

INNOVATION TALABALAR AXBOROTNOMASI

 <https://innoworld.net>

 +998945668868

ILMIY JURNAL

 I JOURNALS
MASTER LIST

 ISSN

INTERNATIONAL
STANDARD
NUMBERING
SYSTEM

 doi

 zenodo

 OpenAIRE

 Academic
Resource
Index
ResearchBID

 Google Scholar

 open access.nl

INNOVATIVE WORLD

INNOVATSION TALABALAR
AXBOROTNOMASI

Volume 2, Issue 1
2025

Journal has been listed in different indexings

The official website of the journal:

www.innoworld.net

O'ZBEKISTON-2025

O'zbek tilida tinish belgilarining ahamiyati va prasodik xususiyatlari

Akramova Nigina

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tinish belgilarining kognitiv vazifasi yoritib berilgan. Maqolada bundan tashqari o'zbek tilida tinish belgilarining ahamiyati, fikrni aniq ifodalashga va o'qishni osonlashtirishga yordam berishi hamda tinish belgilarining matn mazmunini ochib berishdagi roli haqidagi fikrlar ham mavjud. Maqolada tavsifiy metoddan foydalanilgan. Maqola oxirida xulosa berilgan.

Kalit so'zlar: Nuqta, vergul, so'roq, undov, qo'shtirnoq, tire, ikki nuqta.

Puntuatsiya termini lotincha punctum so'zidan olingan bo'lib, aslida nuqta, o'rin, joy tushunchalari bilan bog'langan bo'lsa ham, tilshunoslikda nutq oqimidagi intonatsion-prasodik to'xtamlarni, yozuvda ifodalanadigan shartli belgilar yig'indisini (tinish belgilarini) anglatadi. Puntuatsiya tilshunoslikning bir sohasi bo'lib, tinish belgilari (punktogramma) va ularning qo'llanish qonun-qoidalarini o'rgatadi. Punktogramma muayyan yozuv tizimi (grafika) ning uzviy qismi bo'lib, yozma nutqning ayrim yozuv belgilari (masalan, raqamlar, harflar, diakritik va transkripsion belgilar kabi) bilan ifodalash mumkin bo'lmagan tomonlarini aniq belgilashda muhim ahamiyatga egadir. Tinish belgilari yozma nutqni to'g'ri, ifodali, mantiqiy bayon qilishda, uni ixchamlashda, gap qismlarining o'zaro logik-grammatik munosabatlarini ko'rsatishda muhim grafik vosita sifatida ishlatiladi. Puntuatsiya, bir tomondan, yozuvchiga o'z yozma nutqini aniq, to'g'ri va ifodali bayon etish imkoniyatini bersa, ikkinchi tomondan, o'quvchiga muayyan matndagi fikrni yozuvchi bayon etganidek, yozuvchining maqsadiga muvofiq tushuna olish imkoniyatini yaratadi; bir tinish belgi yozuvchi tomonidan qanday ma'no va vazifada qo'llangan bo'lsa, mazkur tinish belgi o'quvchi tomonidan ham xuddi shunday vazifada tushuniladi. Demak, tinish belgilari "Yozma nutqning tushunilishini osonlashtirish uchun qo'llaniladi" (Baduen de Kurtene) va uni oydinlashtiradi, aniqlik kiritadi. Tinish belgilarining o'rinli qo'llanmasligi ma'lum bir sintaktik qurilmani ham mazmun, ham tuzilishii jihatidan o'zgarib ketishiga olib keladi.

Nuqta(.) -- eng ko'p qo'llaniladigan va eng qadimiy tinish belgilaridan biri hisoblanadi. Bu tinish belgi, asosan, atov gaplardan keyin qo'yiladi. Masalan: Kumush qish.

Ismi,otasining ismi qisqartirilganda ularning birinchi harfidan so'ng qo'yiladi. Masalan: A. Qodiriy, A.Fitrat kabi ijodkorlarning nomi hamisha barhayotdir.

Ba'zi bir hollarda yil, oy, kunni ifodalovchi raqamlardan so'ng ham nuqta qo'llanishi mumkin. Masalan: 08.02.2025.

Vergul(,) -- tinish belgisi ham ko'p qo'llaniladigan tinish belgilaridan biri hisoblanadi. Bu tinish belgisidan quyidagi o'rinlarda foydalaniladi:

1.Uyushiq bo'laklar orasida. Masalan, Ukam bog'da olma,uzum,anor olib keldi.

2.Undalmalar vergul bilan ajratiladi. Masalan, Salom sizga, purviqor tog'lar.

3.Kirish so'zlardan so'ng.

Masalan, Shubhasiz,bu gapingiz to'g'ri.

So'roq(?) -- bu belgi asosan mazmunidan so'roq anglashilgan gaplar oxirida qo'yiladi. So'roq belgisi asosan savolning mavjudligini yoki ma'lumot olish niyatini ko'rsatadi. So'roq belgisi jida ko'p maqsadlarda ishlatilishi mumkin. Asosiy vazifasi savol yoki tushunarsizlikni ifodalash bo'lsa-da, yozuvda ohang va ma'no chuqurligini yaratishda ham muhim rol o'ynaydi.

Undov -- yozma nutqda, ayniqsa, badiiy asarlarda turli xil tuyg'ular, holatlar har xil emotsionalliklarni ifodalashda undov belgisining roli katta. Undov belgisi asosan, undov va buyruq gaplar oxiriga qo'yiladi. His-hayajon (shodlik, qo'rquv, g'azab) bilan aytilgan gaplar undov gap hisoblanadi. Ulardan so'ng undov(!) belgisi qo'yiladi.

Ko'p nuqta(...) -- ketma-ket qo'yiladigan uch nuqtadan iborat. Ko'p nuqta, asosan, quyidagi o'rinlarda ishlatiladi:

1) gapning tugallanmay qolganini bildirganda: Men nima qilibman...

2) nutq jarayonida so'zlovchining to'xtalishini bildirganda: Sen...sen qo'riqqa borasan.

3) dialogda savol javobsiz qolganda:

-- Nega yig'layapsiz...

--...

Tire -- aralash holda, ya'ni gapning boshida va o'rtasida, shuningdek, yakka va takror holda qo'llanuvchi tinish belgilaridan biri hisoblanadi.

Tire yakka holda qo'llanganda gaplar va gap bo'laklarini ajratish, takror holda ishlatilganda esa ma'lum bo'laklarni chegaralash, chegaralangan bo'lakning ma'nosini ta'kidlash, emotsionallikni oshirish kabi vazifalarni bajaradi.

Nuqtali vergul (;) Bu belgi ustma-ust joylashgan nuqta va verguldan tashkil topgan, ikki unsurli tinish belgilaridan biri. Bu tinish belgi quyidagi hollarda ishlatiladi:

1) gapda uyushiq bo'laklar murakkab bo'lib, ular ma'lum guruhlarga ajratilganda qo'yiladi. Bog'da shaftoli va olma; qovun va tarvuzlar pishib yotibdi.

2) yarim qavs bilan ajratilgan raqam yoki harflardan keyingi gaplar oxirida qo'llaniladi.

Qo'shtirnoq -- o'zbek tilida keng qo'llanadigan ko'p elementli, qo'shaloq holda ishlatiladigan, chegaralovchi tinish belgisi hisoblanadi. Quyidagilar qo'shtirnoq ichiga olinadi:

1) so'z, so'z birikmasi, kinoya va ko'chirma gaplar;

2) badiiy asar, gazeta, jurnal, musiqa asarlari, spektakl va boshqalarning nomlari;

3) zavod, korxonalar, fabrika, tashkilot nomlari;

4) mahsulot, o'simliklarning turi, mashina, samolyot, televizor kabilarning markasini bildiruvchi nomlar;

5) sinflar, buyruqlar, qarorlarning ayrim bandlariga qo'shib yoziladigan harflar;

6) matn ichida kelgan maqollar, hikmatli so'zlar va boshqalar qo'shtirnoqqa olinadi.

Punktuatsiya asoslaridan kelib chiqib, tinish belgilari qo'llashning quyidagi asoslarini ko'rsatamiz:

1. Logik-grammatik asos. Bunga ko'ra, tinish belgilari gap mazmuni, tuzilishi va ohangi nazarda tutilgan holda, shulardan kelib chiqib qo'llaniladi. Masalan, xabar mazmunini anglatgan gapning oxirida nuqta, so'roq mazmunini anglatgan gaplarning oxirida so'roq, emotsiya (hayajon) ifodalangan gaplar oxirida undov belgilari ko'proq nutq mazmuniga asoslanib qo'yilgan bo'ladi; kiritma qurilmalarning asosiy gap bilan zich bog'langanlari qavs, sayoz, bo'sh bog'langanlari tire bilan ajratilish holatlari ko'proq nutq tuzilishiga asoslanadi: "Dod!" degan ovoz eshitildi. (O.) Qalandarov jonjahdi bilan baqirdi: Yuqol!!! gaplarining birinchisidagi qo'shtirnoq nutq tuzilishiga, ikkinchisidagi undov belgilari ohangga asoslanib qo'yilgan.

2. Uslubiy asos. Bu prinsipga ko'ra, tinish belgilari nutq uslubining talabidan kelib chiqib qo'yiladi. Til taraqqiyoti, til uslublarining rivojlanishi nutqning ajralmas qismi bo'lgan punktuatsiyaning taraqqiyotiga, uning qo'llanish doirasining kengayishi yoki o'zgarishiga sabab bo'ladi. Masalan, badiiy asarlarda (dialogik nutqlarda) ixchamlik uchun personajlarning

nutqlari tire bilan ajratiladi. Dramatik asarlarda esa nutq egalarining nomi keltirilgan-ligidan, borligidan ularni tire bilan ajratishga extiyoj bo'lmaydi yoki qo'shtirnoq havola (sitata)larda qo'yilib, badiiy asarlardagi ko'chirma gaplarda qo'llanilmaydi. Nutqning individual uslub shaklida tinish belgilari, ko'pincha, yozuvchining sub'yektiv maqsadi, emotsional fikr ifodalash, uning ta'sirchanligini oshirish uchun qo'llaniladi. Masalan, Yoz. Quyosh hamma yoqni qizdiradi. (O.) Yoz! Pishiqlik, to'kinchilik fasli! (U.) gaplarida "yoz" so'zi orqali ikki yozuvchi ikki xil maqsadni ifodalash uchun foydalangan. Bu maqsadlar tinish belgilari (nuqta, undov belgisi) orqali ifodalangan. G'ovur bo'lib ketdi: Xotin-qizlar zveno, brigadani udda qilolmaydimi! (A.Q.) gapida ritorik so'roq bilan fikrning kuchli (emotsional) va davomli ekanligi ifodalangan. Bu maqsadlar undov belgisi va ko'p nuqta orqali ifodalangan. Lekin bundan har bir yozuvchi tinish belgilaridan o'z bilganicha, o'z istagicha foydalana beradi, degan xulosa kelib chiqmaydi. Tinish belgilarining individual uslub talabiga ko'ra qo'llanilishi ham uslubiy tamoyilning umumiy me'yoriga bo'ysinadi.

3. Farqlovchi (differensial) asos. Bu tamoyilga ko'ra tinish belgi-lari yozuv texnikasi (shakli)ni farqlash uchun qo'llanadi. Boshqacha aytganda, tinish belgilarining yozuv shakllariga bog'liq holda odatda-gidan farqli ishlatilishi farqlovchi tamoyil asosida yuz beradi. Ilmiy uslubda, jumla ichida so'zlarni qisqartirishda iqtibos – sitatalarning manbaini ko'rsatishda, havolalarda, kitob muqovalarida nashriyot nomi va nashr vaqtini ko'rsatishda tinish belgilari mazkur tamoyilga asosan ishlatiladi. Masalan, kitob muqovasida tire (Toshkent – 2011 kabi), havolalarda vergul (G'afur G'ulom, Tanlangan asarlar, Toshkent, 1985 kabi) qo'yiladi. Ba'zan muallif va uning asari, matbuot nomlari qisqartirilib, unda tinish belgisidan foydalaniladi: Navoiy – N.; Oybek – O.; Abdulla Qahhor – A.Q. Ko'p hollarda farmon va qarorlarda tire har bir gap oldidan qo'yilib, numerativlik vazifasini ham bajaradi, bunda ham farqlovchi tamoyilga asoslaniladi. Umuman, hozirgi o'zbek tilida tinish belgilari uch tamoyil – logik-grammatik, uslubiy va farqlovchi tamoyillar asosida qo'llaniladi. Bulardan logik-grammatik tamoyil yetakchi bo'lib, keyingi ikki tamoyil shunga asoslanadi – yordamchi tamoyil.

Xullas, tinish belgilarining to'g'ri va samarali ishlatilishi yozma nuqtning sifatini oshiradi, matnni o'qish va tushunishni osonlashtiradi. Tinish belgilari jumlar orasidagi aloqalarni aniq belgilaydi, fikrlarni tartibga soladi va o'quvchining diqqatini zarur joylarga qaratadi. Tinish belgilari yordamida muallif o'z fikrlarini, his-tuyg'ularini ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bahriddinova B. Zamonaviy o'zbek punktuatsiyasi asoslari. T.: "Akademnashr" 2015.
2. G'ulomov A. O'zbek tili punktuatsiyasi. T.: "O'qituvchi" 1992.
3. Shoniyozova G. "Zamonaviy o'zbek punktuatsiyasining pragmalingsistik aspekti" . Results of National Scientific Research International Journal 3 (1). 2024. 35-39-bet.
4. 3. Shoabdurahmonov Sh. O'zbek tilida punktuatsiya. Toshkent. 1995.

INNOVATIVE
WORLD